

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola**

Németh Ákos:

„VIGASZTALÁSUL ÚTNAK INDULUNK...”

A „vándorévek” nemzedéke és a két világháború közötti magyar útirajz-hagyomány

PhD értekezés tézisei

Doktori iskola vezetője:

Prof. Dr. Thomka Beáta
egyetemi tanár

Témavezető:

Dr. Mekis D. János
egyetemi docens

Pécs, 2015.

Tartalom:

I. A disszertáció elméleti kiindulópontja, célkitűzése

II. A disszertáció felépítése

III. Összegzés

IV. Dr. Kálmán C. György (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) opponensi véleménye

V. Dr. Havasréti József (Pécsi Tudományegyetem) opponensi véleménye

VI. Válasz az opponensi véleményekre

VII. Szakmai önéletrajz

VIII. Publikációs jegyzék

I. A disszertáció elméleti kiindulópontja, célkitűzése

Doktori értekezésemben a két világháború közötti magyar irodalom- és kultúrtörténet egyik sajátos műfaja, az útirajz vizsgálatára vállalkozom, melynek különböző változatai fontos szerepet játszottak a XX. század első évtizedében született magyar írónemzedék számos képviselőjének munkásságában.

Az útirajz a magyar irodalom mára szinte elfeledett műfaja, mely a két háború közötti évtizedekben jelentős szerepet töltött be a prózai műformák rangsorában. A korszak számos európai írója – többek között André Gide, André Maurois, D. H. Lawrence, George Orwell, Graham Greene illetve Márai Sándor, Németh László, Illyés Gyula vagy Cs. Szabó László – alkotott ekkoriban e műfajban, írói formakísérleteinek és világpolitikai tájékozódásának eszközeként használva az útirajz-formákat. *„Ma is írnak nagyszabású családtörténeteket [...], de korhűbbek s többet mondanak a kihagyó lélekzetű [sic!], személyes célzásokra forgácsolt, exhibicionista műfajok, amelyeknek rövid életével, törekeny sorsával eleve tisztában vagyunk. Görcsös tájékozódó szenvedélyünket, kíváncsiságból és rettegésből összeszűrt korérzésünket ők fejezik ki pontosan”* – írta Cs. Szabó László *Műfaj és nemzedék* című, *Nyugat* hasábjain publikált esszéjében, a harmincas évek műfaj-poétikai átalakulásával és az azt meghatározó befogadás-szociológiai folyamatokkal vetve számot.¹ A Cs. Szabó által tárgyalt, esszéizmust, fikciót és önéletrajziséget változó mértékben egyesítő „exhibicionista műfajok” sorában az egyik legjelentősebb csoportot itthon is az útirajz különböző változatai képviselték, amit félszázad távlatából az irodalomtörténeti értékelés is megerősít. A Poszler György tanulmányában méltatott „esszéíró nemzedék” – és tágabban a magyar irodalmi modernség második nemzedékének tagjai – számára az értelemalkotás megnyilvánulásainak legfontosabb színtere a *„szellemi titkot kutató portré, szellemi életet kikerekítő tabló, szellemi kalandot megragadó intellektuális útirajz”*.² Míg azonban a Cs. Szabó és Poszler által felelőlegesen többi korjellemző prózaforma (esszéváltozatok, önéletrajzi műfajok, szociográfia) kialakulásával és irodalomtörténeti szerepével a ’80-as évek óta monográfiák sora foglalkozik, addig az útirajz-formák összegző áttekintése, a nemzedék útirajz-poétikájának vázlata mindez ideig hiányzik.

Az útirajz műfajának a kortárs hazai irodalmi tudatban való háttérbe szorulása nyomán az az irodalmi és esztétikai örökség sem hozzáférhető, melyet az utazási próza, s ezen belül annak két háború közti virágkora képvisel; ezzel együtt pedig a korszak írói

¹ Cs. SZABÓ László, *Műfaj és nemzedék*, *Nyugat*, 1936/7, 18-22.

² POSZLER György, *Illúzió és értelem: Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához* = P. GY., *Eszmék, eszmények, nosztalgiák*, Budapest, Magvető, 1989, 346.

életműveinek fontos része marad homályban, illetve kerül az írói pályaképek perifériájára. A „vándorévek” írónemzedéke által alkotott legjelentősebb útírajzok felmérése és néhány reprezentatív mű kontextualizáló újraolvasása egyrészt alkalmas lehet arra, hogy új színekkel árnyalja a két világháború közötti magyar irodalmi moderniségről alkotott képünket, másrészt olyan jelentős írói életművek értelmezéséhez nyújthat új nézőpontokat, amilyen Márai Sándoré, Illyés Gyuláé vagy Németh Lászlóé. Mindezeket túl pedig az 1927 és 47 között szellemi őrváratra induló magyar utazók Európáról és a nagyvilágról – általuk pedig a magyarságról szerzett benyomásai, tapasztalatai számunkra is fontos üzenetet hordozhatnak; a szintén nemzedéktárs József Attila szavait idézve „önnönmagára, eredetére tekinthet alá” általuk a XXI. századi olvasó.³

II. A disszertáció felépítése

A XX. század magyar utazási irodalmának kutatásában nincs kitaposott ösvény, ezért szükségesnek tűnik a két világháború közötti útírajzok előzményeinek felvázolása.

Disszertációm első részében mindenekelőtt az útírajz, mint irodalmi műfaj kialakulásának folyamatát, illetve ezzel összefüggésben a magyar utazási irodalom korábbi korszakainak kultúrtörténeti hagyományait tekintem át. Hogyan viszonyulnak a XIX. és XX. századi útírajzok a korábbi századok elsősorban praktikus célokat szolgáló utazási szövegeihez? Az utazási irodalom korábbi és későbbi korszakaira jellemző narratív sajátosságok, nézőpontok, tematikák között kirajzolható-e valamiféle folytonosság? Milyen elbeszélői stratégiák, narratív sémák jellemzik a modern kori utazók szövegeit? Hogyan jelennek meg a személyiség elbeszélésének kérdései az utazási műfajokban? E kérdések jelentős részének megválaszolásához a komparatisztikai nézőpont nyújtott számomra segítséget, ezen belül – már csak nyelvi hozzáférhetősége okán is – a rendkívül gazdag angolszász útírajz-szakirodalom szemléletmódjának és párhuzamos kutatási eredményeinek hasznosítására törekedtem.⁴ Másrészt egy, a magyar irodalomtudományban sokkal gyakrabban vizsgált érintkező műfajcsoport, az önéletrajzi műfajok megközelítőleg azonos korban lejátszódó irodalmi „emancipációja” is fontos tájékozódási pontot jelentett számomra.⁵

³ „A valóság nehéz nyomait követve / önnönmagadra, eredetdre / tekints alá itt.” JÓZSEF Attila: *Elégia* (1933).

⁴ Ennek során használtam többek között Casey BLANTON könyvének bevezető fejezetét: *Travel Writing. The Self and the World*. New York - London, 2002, Routledge, 1. "Narrating Self and Other: Historical Overview", 1-29.

⁵ Lásd: Philippe LEJEUNE, *Önéletírás és irodalomtörténet*, ford. VARGA Róbert = P. L., *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatott tanulmányok*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Budapest, L'Harmattan, 2003; SZÁVAI János, *Az önéletírás*, Budapest, Gondolat, 1978; SZÁVAI János, *Magyar emlékiratok*, Budapest, Szépirodalmi, 1988.

A magyar útirajzok kapcsán ugyanakkor a szövegek általános narrato-poétikai sajátosságai mellett az utazási irodalom specifikus kelet-közép-európai eszmetörténeti jelentőségével is számot kellett vetnem. Fontos kérdést jelenthet, hogy az utazók elbeszélései milyen szerepet tölthettek be a magyarság világképének és regionális identitásának kialakulásában; ezáltal pedig milyen kulturális hagyományok, utazói identitás-minták kapcsolódtak e szövegekhez.

Az útirajz műfajára jellemző történeti-poétikai sajátosságok és a hozzá kapcsolódó kulturális hagyományok áttekintése után a következő feladatot a két világháború közötti útirajz-formák tipológiájának felvázolása jelentette, melyre egy lehetséges nemzedéki poétika keretében vállalkoztam. A vizsgált időszak során az európai gazdaság és politika szférái mellett a kulturális életet is alapjában határozták meg az első világháború okozta trauma továbbgyűrűző hatásai, melyek talán legszembetűnőbben az érintett társadalmak értékrendszerének, mentalitásformáinak nemzedéki rétegződésében érhetők tetten. A háború utáni években felnőtté vált nyugati értelmiségiek életérzését az öreg kontinensen mindenütt az „apák világából” való menekülés kényszere, majd egyre inkább a tudatos politikai-társadalmi alternatívakeresés igénye hatotta át, ami az írók látásmódjára is meghatározó befolyást gyakorolt. Életformájukra az 1920-as, ’30-as évek során a folyamatos utazás, a gyakran létfilozófiai tartalmakkal telítődő „úton lét”; munkásságukra pedig a gyakran példázatszerű, monologikus szerkezetű útirajz-forma különösen jellemző, melyre – többek között – Graham Greene, Evelyn Waugh, André Maurois mellett a magyar Márai Sándor, Illyés Gyula, Cs. Szabó László művei is példát adhatnak.

A Szerb Antal által – Cs. Szabó *Búcsú a vándorévektől* (1935) című esszéje nyomán – „a »vándorévek« nemzedéke”-ként jellemzett korosztály tagjainak munkásságában időről-időre visszaköszön az európai horizontú tájékozódás igényével összekapcsolódó utazási tematika.⁶ A „vándorévek” útirajz-termését áttekintő dolgozatom teljességre sem a szerzők és az utazási narratívák jelentős száma, sem a szövegek korabeli (és mai) jelentőségét, terjedelmét, kidolgozásuk színvonalát illető különbségek miatt nem tarthat igényt; a válogatás szempontjai azonban indoklást igényelnek. Már a kortárs Cs. Szabó is felhívta a figyelmet arra, hogy „a személyes ízű műfaj miképp göngyöli fel a közösség életét”,⁷ azaz narratíváiban miként jeleníti meg és tematizálja a korszak gyakran égető társadalmi kérdéseit. Disszertációm második részének esettanulmányaiban olyan szerzők műveit vizsgálom, akik jelentős szerepet játszottak az útirajz műfaji kereteinek újraértelmezésében azáltal, hogy alkalmassá tették a kor hazai és európai irodalmi-kulturális diskurzusát meghatározó

⁶ Vö. Szerb Antal, Cs. Szabó László = SZ. A., *Mindig lesznek sárkányok: Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák 2. kötet*, Magvető, Budapest, 2002, 499.

⁷ CS. SZABÓ, *i. m.*, 22.

legfontosabb kérdések, témák megfogalmazására. A kortársak által a műfaj megújítójaként ünnevelt Márai Sándor három útirajzát az író szemléletét meghatározó európai krízistapasztalat problematikájával a középpontban tárgyalom („*Válság és irodalom*”). Először a műfaji kereteket újraértelmező fiatal író spenglerizmusának ellentmondásairól ejtek szót a korai *Istenek nyomában* (1927) kapcsán, majd a későbbi művek – *Napnyugati őrzőjárt* (1936); *Kassai őrzőjárt* (1941) – értelmezése során azt veszem szemügyre, miként alkalmazta az írói narráció eszközeként az ekkoriban közkeletű kultúrkritikai irodalom nézőpontjait az útirajz-író Márai. Az 1900 körül született írónemzedék legalapvetőbb egzisztenciális tapasztalatát jelentő válságélmény azonban a magyar szellemi életben is különböző világértelmezések eredőjévé vált, ami a szembenálló értelmiségi csoportok útirányait és elbeszéléseik perspektíváját is meghatározta. Ennek során az „urbánus” csoporthoz sorolt utazók a Nyugat változó arcát igyekeztek kifürkészni, miközben a magyar „nyugatosság” hagyományait is újraértelmezték. Márai mellett a kor legfontosabb nyugati útirajz-írója, Cs. Szabó László hosszabb-rövidebb írásaiban örökölte meg benyomásait, melyek közül a legterjedelmesebb *Doveri átkelés* (1937) címen látott napvilágot. Eközben az Észak- és Kelet-Európa „fiatal” nemzetei felé tájékozódó „népi” értelmiségiek megoldási javaslatokat gyakran szintén az útirajz műfajának keretei között vetették fel. Illyés Gyula *Oroszország* (1934), illetve Kodolányi János *Suomi, a csend országa* (1937) és *Suomi titka* (1939) című úti beszámolóit szintén a zsákutcs magyar társadalomfejlődés alternatívakeresésének jegyében születtek; disszertációm következő fejezeteiben ezeket vizsgálom („*Ex occidente lux...*”; „*Népi alternatívák*”). Népiek és urbánusok értékpreferenciáiban és cselekvési programjaiban kevés közös pont mutatkozott a '30-as évek során, ezek egyik legfontosabbikát a Duna-menti népek közötti párbeszéd elősegítése jelentette. Németh László és Fejtő Ferenc egy-egy útirajzát – *Magyarok Romániában* (1935); *Érzelmes utazás* (1936) – a közép-európai azonosságtudat újrafogalmazását célzó kísérletek, közeledési törekvések kontextusában értelmezem („*Közép-Európa utasai*”), melynek kapcsán a kulturális közvetítés különböző modelljei kerülhetnek előtérbe. Végül, az utolsó esettanulmányban („*Epilógus [1946-47]*”) a két világháború közötti utazási kultúra és az azt kísérő útirajz-hagyomány magyarországi lezárulásának körülményeit elemzem, a háborút követő évek két legjelentősebb útirajz-írói számvetését, Márai Sándor *Európa elrablása* (1947), illetve Illyés Gyula *Franciaország változatok* (1947) című művét vizsgálva. Ez utóbbit sajátosan egészíti ki az egykori útítárs, Cs. Szabó László kései visszaemlékezése, a *Hunok Nyugaton* (1962-68), mely az Illyés-útirajz kontúrjainak „újrarajzolására” vállalkozik, az akkor már másfél-két évtizede a vasfüggöny túloldalán, Londonban élő író visszatekintő perspektívájából.

III. Összegzés

Az európaiak utazásaihoz a kései reneszánsz kortól kezdődően az egyéni fejlődés és kibontakozás narratívája kapcsolódott, mely a magyar – illetve a kelet-európai – szerzők műveiben jellemzően a nemzeti szintű civilizációs modellkeresés és a gazdasági-társadalmi modernizáció politikai diskurzusává szélesedett.

XVII. századi és reformkori előzmények után az 1927 és 47 közötti két évtized az utazási irodalom újabb meghatározó korszakát jelentette a magyar irodalomban, melynek során az útirajz műfaja szinte összeforrt az irodalmi modernség második nemzedékének munkásságával. A magyar útirajz-hagyomány narrato-poétikai megújítása is nekik köszönhető, akik az identitás elbeszélésének kérdéseit, valamint a kultúrák analízisét és a kultúraközi közvetítés problematikáját helyezték a műfaj középpontjába. Útirajzaik motiválója a személyes élmények rögzítésén túl a rejtett vagy nyílt modernizációs útkeresés, „*a megváltozott magyarság helymeghatározási kísérlete a megváltozott Európában*”.⁸ Következménye egy, az önéletrajzi műfajokkal, esszéivel rokon, monologikus műfajtypus kialakulása.

Milyenek a második nemzedék írói által megalkotott útirajz-változatok? A műfaj kötetlensége jelentős különbségeket tesz lehetővé. Az egyes fejezeteket dátummal jelölő, és a hozzájuk kapcsolódó változó nézőpontokat megjelenítő Fejtő Ferencnél őriz meg a legtöbbet az útinaplóból (*Érzelmes utazás*); „A toll”-lal, máskor pedig a talapzatukról lelépő szoboralakokkal társalgó Cs. Szabó Lászlónál kerül legközelebb a novellához (*Hét nap Párizsban; Doveri átkelés*). Németh Lászlónál távolodik el leginkább a monológ-formától az önelbeszélés (*Magyarok Romániában*) és az esszé (*San Remo-i napló*) irányában; míg az őrzáraitra induló Márai Sándornál közelíti meg leginkább a jelen idejű tiszta monológot (*Napnyugati őrzárat; Kassai őrzárat*). Ugyanakkor ő jut el a műfaj határainak végpontjához is az *Európa elrablásával*, melyben az utazás elbeszélése szinte teljes egészében aforizmatikus megjegyzésekre töredezik.

Ha mégis egy általános narrato-poétikai örökség körülhatárolása és az 1927-47 közötti magyar útirajz-korszak prózaelméleti hozadékának számba vétele a cél, akkor elsősorban az elbeszélői tudatfolyamatokat megjelenítő monologikus előadásmód meghatározó szerepét emelném ki, mely asszociatív felépítésével a korábbiaknál jóval nagyobb teret enged a metaforikus kapcsolatoknak. Ennek eredménye az „őrzárat” útirajzok – különösen Márai, Cs.

⁸ POSZLER György, *i. m.*, 366.

Szabó, Fejtő műveire jellemző – gyakran lírai tónusa, gondolatritmus-szerű felépítése. Ez is jelzi a korábban stabilnak és megkérdőjelezhetetlennek tekintett műfaji, diszkurzív korlátok fellazulását, melyet egyes esetekben a referenciális valóság és a fikció határainak relativizálása, a kettő mintegy egymásra vetítése kísér. Ennek jellegzetes példáját jelenthetik azok a fikciós motívumok, melyeket a külső valóság jelenségeinek értelmezése és interpretációja során alkalmaznak az elbeszélők: Márainál és Fejtőnél gyakran az elbeszélői létpozíció, Cs. Szabónál a felszíni látszatnál mélyebb társadalmi valóság értelmezőjeként merülnek fel a fikciós mozzanatok. A két világháború közötti útirajzok, mint egyfajta „műfajközi műfaj” megtestesítői a kortárs magyar irodalomban az elsők között irányítják olvasóik figyelmét a műfaji keretek mellett a megszólalásmód, az elbeszélői szubjektum, identitás határainak és elbeszélhetőségének problematikusságára is. A mintaadó goethei modellel és a nyomában kibontakozó hazai reformkori útirajz-irodalom példáival szemben e művek meghatározó vonását jelenti a célelvű személyiségfejlődés megkérdőjelezése; a szintén fejlődés-elvű nemzeti modernizációs narratívák abszolutizálásával szemben pedig sokkal inkább a kultúrákőziség és a társadalmi határhelyzetek tapasztalatainak megszólaltatása jellemzi őket, a kulturális közvetítés szükségességére hívva fel olvasóik figyelmét.

IV. Prof. Dr. Kálmán C. György (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) opponensi véleménye

Németh Ákos dolgozatának célkitűzése, hogy „a magyar útirajz-hagyomány vizsgálatára” vállalkozzon; ehhez először áttekinti a műfaj történetét, és Ortega y Gasset és Mannheim Károly nyomán a nemzedékek kérdését fejtegeti – ez azért fontos a gondolatmenet szempontjából, mert a két háború között éppen egy *nemzedék* az, amely az útirajz műfaját kultiválja és megújítja; a szórványos, csaknem véletlenszerű és persze egészen más funkciójú használat után ezekben az évtizedekben az útirajz felívelése egy generáció szükségletéhez köthető. Németh Ákos kimutatja – részint az irodalomtörténet-írás apparátusával, részint az írók önértelmezésére, vallomásaira, programjaira hagyatkozva -, hogy a korszakban az új generáció (és nemcsak Magyarországon) egyfajta elhatárolódásként is a korábbi nemzedéktől az esszé különféle formáival kezd kísérletezni, amibe az útirajz (és annak számtalan változata is) beletartozik. Már ebben a részben is – holott a bevezetéshez tartozik – néhány kis elemzéssel mutat rá a disszertáció a narráció e korra jellemző tulajdonságaira, a nézőpont megváltozására, az elbeszélésmód sajátosságaira, és mintegy rövid seregszemlét is tart a magyar színtéren: áttekinti a műfaj legjelentősebb írásait.

A következő, Máraival foglalkozó fejezet gondosan áttekinti az íróra erősen ható szerzőket, Thomas Manntól Spenglerig és Nietzscheig, majd az *Istenek nyomában* című útirajz elemzése következik; majd a *Napnyugati őrvjárat* és a *Kassai őrvjárat* analízise. A Cs. Szabó-fejezet – hasonlóan a Márairól szólóhoz – egyszerre érvényesít ideológiai, politikai, esztétikai, narratológiai és irodalomtörténeti szempontokat; a négy, a harmincas évek derekán-végén keletkezett útirajz áttekintését adja, a *Doveri átkelés* a középpontban.

Logikus, hogy ez után a népi írók köre felé fordul a disszertáció – azt vizsgálja, hogyan élt a műfaj lehetőségeivel az a csoport, amely elsősorban a szociográfiában találta meg a hangját. A fejezet először általános képet ad a mozgalmról, majd rámutat, hogy – nemzedéktársaikhoz hasonlóan – a népi írók is gyakran és előszeretettel nyúltak az útirajzhoz – ha másként nem, megidéztek a műfaj konvencióit, hangját, eszközeit. Kodolányi finnországi útleírásai pedig a generáció kontextusában válnak igazán érdekessé: Kodolányi ugyanis utópikus elemekkel átszőtt útirajzot ír, a más kultúrához fűződő viszony gyökeresen különbözik attól, ahogyan Márai vagy Cs. Szabó írásai értelmezhetők. Majd Illyés oroszországi naplójegyzetei következnek: itt, miként Kodolányinál is, a narratológiai szempontok talán kevesebb szerepet kapnak, hiszen a politikai vonatkozások sokkal izgalmasabbak.

A negyedik fejezet Kelet- és Közép-Európát mint az utazás speciális helyét vizsgálja. Először a tér és a nemzet (vagyis a tér nemzetiesítése) problémáját járja körül, majd kifejezetten a közép-európai régió sajátosságaira tér rá; hogyan is fest az, amikor az utazó a „saját” területét járja be? Itt Németh László és Fejtő Ferenc a példa, akik nagyon közelre, mégis más világba utaztak, s erről adtak számot. A dolgozat végén álló epilógus az 1945 utáni fejleményekre vet pillantást: az útirajz és az útleíró személy nagy változásaira, a tárgy és a hang módosulására. Márai, Cs. Szabó és Illyés 45 utáni munkái ezt a folyamatot mutatják.

Mindezt, amit most az opponens összefoglalt, világosan látja, aki csak belepillantott a dolgozatba. Az opponensi vélemények egyik konvenciója, hogy a bíráló rövid összefoglalást ad a szövegről – ennek általában nincs sok jelentősége. Azért éreztem ezt most mégis szükségesnek, mert ebből az összegzésből is látható: rendkívül szépen felépített, egyenes vonalú, tárgyát jól körülhatároló írásról van szó. Fogalmazása példásan világos, stílusosan nagyszerűen gondozott, apparátusában gáncstalan – még félreütést vagy vesszőhibát sem találtam. S amilyen elegánsan leszűkíti a témát, és valóban csak azzal foglalkozik, amit célul tűz ki (főleg kitérők, tudálékos betoldások sehol nem nehezítik az olvasást, mindvégig szigorúan logikus marad – amellet, hogy sehol nem száraz vagy unalmas) – éppen olyan gazdag a részletekben. Már-már pazarló módon telített a szöveg részletmegfigyelésekkel, elemzési ötletekkel, összevetésekkel. Olyasmivel, amik egy-egy külön tanulmányt érdemelnének, olyan megjegyzésekkel, amelyeket egy fegyelmezetlenebb szerző lapokon át kifejtene.

Ez a disszertáció tehát így kerek, ahogy van – ugyanakkor számtalan ponton továbbírható is volna. A disszerens főlényesen ismeri nemcsak az irodalomtörténetet, hanem a korszak filozófiájában, eszmetörténetében, kultúrtörténetében is igen járatos, és elemzései mögött kikezdhetsen teoretikus tudás áll.

Ha opponensként egyik – talán legfőbb – feladatomban állna, hogy hiányosságokra, hibákra hívjam fel a figyelmet, igen nehéz helyzetbe kerülnék. Inkább csak két kérdést fogalmaznék meg, amelyek a dolgozat érdemeivel semmiféle összefüggésben nincsenek. Az egyik az, hogy az útirajz virágzásának miért lett vége, és hogyan alakult a műfaj utóélete (akár ami a „termelést”, akár ami befogadását illeti). Nyilván az az egyszerű tény, hogy a II. világháború után az utazás (az értelmiségi kalandozása, keresése, tájékozódása) gyakorlatilag is lehetetlen volt, és maga a gondolat is anatómia alá esett, brutálisan vetett véget a forma lehetőségeinek – vagy ami mű mégis megvalósult, az érdektelen, ideologikusan túlterhelt volt.

De miért nem éledt újjá 1989 után? És hogyan festett ez a befogadásban? Márai egy szubkultúrában töretlenül kultikus író maradt – de hát nem éppen az útirajzai. Miért?

A másik kérdés: amikor az útirajz szerzője megpróbálja az idegen kultúra, tárgyi környezet, emberi viszony, stb. megragadásának legmegfelelőbb nyelvi kifejezését megtalálni, nemcsak a pontosság, érzékletesség, szellemesség stb. igénye hajtja – az irodalmi-esztétikai kifejezésen túl gyakorta mintha valamilyen nevelési (ha úgy tetszik, didaktikus, meggyőzőési) célja is van. Arra kívánja rávenni olvasóját, hogy ezt vagy azt a jelenséget (s általában: a világot, saját világát) ezentúl másként lássa, vegye át azt az artikulációt (tagolást, kategorizálást), amelyet a szerző (hangja) javasol. Úgy látom, a disszertáció erre kevesebb figyelmet fordít: milyen befogadó közeggel, milyen átalakítandó vagy módosítandó szemlélettel számolnak az útirajzok? Mindegyik mással? Van-e ilyen tekintetben különbség szerzők, generációk, mozgalmak között?

Ismétlem: a disszertáció jelen formájában is remek, sőt kiemelkedő munka. Szerzője nagyszerűen felkészült, gondolatait világosan, logikusan, makulátlan stílusban és pazar apparátussal tárja az olvasó elé. Témája igen érdekes, eddig így még fel nem dolgozott tárgyterület, a szöveg egésze pedig publikációra jelen formájában is alkalmas.

Mindezek alapján a dolgozat vitára bocsátását és a jelöltnek a PhD fokozat odaítélését melegen javaslom.

Kálmán C. György
tudományos főmunkatárs
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

2015. április 29.

V. Dr. Havasréti József (Pécsi Tudományegyetem) opponensi véleménye

A szerző témaválasztása a huszadik századi magyar irodalom történetének egyik nagyon izgalmas és összetett részére irányul. A húszas-harmincas években feltűnt íróink (Márai Sándor, Cs. Szabó László, Németh László, Fejtő Ferenc, Kodolányi János, Illyés Gyula stb.) életművében fontos szerepet tölt be az utazás témája, ezen belül az útirajz, úti esszé, útinapló. De a korszak regényirodalmának is egyik jellegzetes témája az utazás. A disszertáció, mielőtt szűkebb tárgyára térne, nagy alapossággal tisztázza, egyrészt hogy egyáltalán mit is tekinthetünk útirajznak, és hogy az efféle irodalom milyen kapcsolatot tart fenn az önéletrajzi írásmód különféle változataival. E szempontból nézve a szerző műfajelméleti szempontból is meggyőzően meghatározza, körülhatárolja vizsgálati tárgyát. Már itt érdemes megemlíteni, hogy a dolgozat egyik erénye a precíz fogalomhasználat, valamint a bemutatott koncepciók, megközelítésmódok következetes érvényesítése. Másrészt áttekinti a hazai utazási irodalom kialakulását, oly módon, hogy nemzetközi kitekintésre is törekszik egyúttal.

Műfajelméleti, illetve műfaj történeti szempontból azért szerencsés a témaválasztás, mert – mint részben az egész – az utazási irodalom ürügyén nagyon sok izgalmas részletkérdést megvilágít, többek között a korszak irodalmát jellemző műfajkeveredéssel kapcsolatban, itt elsősorban arra utalnék, hogy az „esszéíró-nemzedék” *esszéírásában* mennyire fontos szerepet töltött be az utazás témája, lehetőséget nyújtva fikció és valóságábrázolás, szubjektivitás és tárgyilagosság, irodalom és társadalomrajz, kultúra és személyiség összefüggéseinek árnyalt megfogalmazására. A szerző – a témával kapcsolatos korábbi, jelentős tanulmányaira alapozva részletesen foglalkozik a korszak irodalmi életét, irodalompolitikáját erősen foglalkoztató nemzedéki kérdéssel, ami érthető annyiból, hogy a korszak meghatározó irodalmi mozgásait – „harmadik nemzedék”, „népi írók nemzedéke” stb. – többnyire a nemzedékfogalom alapján szokták megközelíteni. Az ezzel kapcsolatos értelmezések, áttekintések, fogalmi tisztázások sok érdekes információt közvetítenek a korszak kutató felé, ugyanakkor úgy éreztem, hogy a nemzedékprobléma kissé túl-alapos tárgyalása megtöri a dolgozat ívét, a tárgy kifejtésének logikáját.

Márai Sándor és Cs. Szabó László útirajzainak elemzése során a szerző a Nyugat/Kelet oppozíció által meghatározott térben való utazás megszerzett tapasztalatok kifejtésére helyezi a hangsúlyt, minek során az utazás élményeinek és tapasztalatainak még oly érzékletes-tárgyias kifejtése is valamiféle allegorikus ábrázolásmóddá lényegül át: a Nyugat világával való

szembesülés egyrészt modelleket szolgáltat a nyugati fejlődéstől elszakadt hazai viszonyok értelmezéséhez; lehetőség nyílik a magyarság és a magyar kultúra elhelyezésére a Nyugat és a Kelet közötti kulturális és politikai erőterben (ami a korszak irodalmának egyik vesszőparipája), valamint ahhoz is, hogy a szerzők a Nyugathoz való (alapvetően mintakövető) viszonyuk alapján fogalmazzák meg saját kulturális, illetve szerzői identitásukat. A szerző érzékenyen ragadja meg, és ügyesen rekonstruálja, hogy a szóban forgó írásművek szinte minden esetben nagyon erősen ideologikusak; különféle, az úti beszámoló tárgyi rétegeire ráépített kulturális, politikai, történelmi „üzeneteket” közvetítenek. Ez különösen Cs. Szabónál érzékelhető, akinek idevágó írásait egyébként is áthatja valamiféle felvilágosító-kioktató, fensőbbiséges-tudálékos, mondhatnánk, beképzelt hangnem.

A disszertáció Máraival és Cs. Szabóval foglalkozó részei is nagyon alaposak és tanulságosak, ugyanakkor frissebbnek, izgalmasabbnak éreztem azokat a fejezeteket, melyek a népi íróknak az észak-európai, illetve kelet-európai országokba tett utazásaival, pontosabban az erről készített beszámolóival foglalkoznak. E témakör eddigi feldolgozása is kevésbé előrehaladott a magyar irodalomtudományban, talán mert a népi írók „közép-európai” utazásai jobban terheltek ideológiai zárványokkal, utópikus társadalompolitikai elképzelésekkel, melyek vagy történelmi okokból vagy mintegy önhibájukból nagyrészt elavultak, viszont nagyon erősen meghatározták azt a perspektívát, melyen keresztül az egyes szerzők (Németh László, Kodolányi) a felkeresett országok kulturális és társadalmi berendezkedését felfogták. (És örömmel láttam, hogy itt a szerző felhasználta Takáts Józsefnek a Kodolányi János finnországi útirajzairól készített kiváló tanulmányát is.)

Illyés szovjet-oroszországi útirajzát a disszerens a SZU-ba tett politikai zárandokutak kontextusában elemzi, elsősorban Paul Hollander kiváló politikatörténeti monográfiájára alapozva. Elemzéséből kiderül, hogy Illyés nem volt hajlandó „bedőlni” a nyugati szovjetbarát értelmiségiek elcsábítását szolgáló Patyomkin-díszleteknek, illetve az azt kiegészítő retorikának, hanem, ha tehetett, mintegy naivitást mímelve szembesíteni igyekezett vendéglátóit a rendszer valósága és ideológiája között tátongó szakadékkal. Németh Lászlónak romániai utazása során ki kellett ábrándulnia a Duna-menti népek testvéri összefogásáról szőtt álmaiból, felismerve, hogy sem a román értelmiség, sem a romániai magyar értelmiség nem fogadóképes ezen utópikus eszmék befogadására, mindkét csoportot a saját problémái foglalkoztatják. E két kelet-európai utazást érdekesen egészíti ki Fejtő Ferenc jugoszláviai útirajzának feldolgozása, melyben Fejtő egy Magyarországon válságát élő

társadalmi csoport, a polgárság virulenciájáról, életerejéről számolhat be. Fejtő számára a balkáni térség nem társadalompolitikai illúziók és utópiák hordozója, és nem is a Trianonnal kapcsolatos sérelmek fixációs pontja, hanem inkább valamiféle multikulturális tapasztalat megszerzésének színhelye-laboratóriuma, olyan alternatív, de valóságosan létező családtörténeti, társadalomtörténeti kapcsolatok felderítésének terepe, mely kapcsolatok aztán pozitívan, termékenyen hatottak az utazó identitásának kialakításra.

Németh Ákos disszertációja kiérlelt, alapos, adatokban gazdag tudományos munka, mely jól ötvözi egymással az irodalomtudományi, a társadalomtörténeti, politikatörténeti, sőt, kulturális antropológiai szempontokat. PhD disszertációként történő megvédésre és elfogadásra a magam részéről feltétlenül alkalmasnak tartom.

Dr. Havasréti József

egyetemi docens, PTE BTK

VI. Válasz az opponensi véleményekre

Mindenekelőtt szeretném megköszönni opponenseim értő bírálatát! Szerencsésnek érezheti magát az a doktorjelölt, akinek dolgozatát olyan szakemberek bírálják el, akiket saját szakmai példaképei közé sorol. Kálmán C. György és Havasréti József észrevételei fontos ösztönzést jelentenek számomra munkám egyes részleteinek pontosításához illetve továbbgondolásához, amire a következőkben igyekszem röviden sort keríteni.

Hálásan köszönöm bírálóim méltató szavait, melyek dolgozatom témaválasztásának időszerűségére és érdekességére, valamint stilisztikai megformáltságára, fogalomhasználatának és filológiai apparátusának pontosságára mutatnak rá. Igazolva érzem általuk törekvéseimet és az elmúlt évek munkáját; e siker elérésére azonban támogató szakmai közeg híján aligha lett volna esélyem. Disszertációm szűkebb témakörének kiválasztása terén elévülhetetlen Thomka Beáta professzor asszony szerepe, aki biztos szemmel hívta fel figyelmemet az általam akkoriban, pályakezdő doktoranduszként vizsgált irodalmi és társadalmi jelenséghalmazban felbukkanó útirajzokra. A kézirat megírása és „nyomdakészre” formálása során pedig témavezetőm, Mekis János nyújtott nélkülözhetetlen segítséget, a már majdnem kész szöveg legapróbb filológiai és stilisztikai hiányosságaira is felhívva figyelmemet.

Bírálóim közül Havasréti József dolgozatom egyes részleteihez fűzött kritikai megjegyzéseket és észrevételeket, míg Kálmán C. György kérdései általánosabb jelleggel érintik az útirajz-műfaj sajátosságait illetve utalnak a műfaj lehetséges utóéletére, ezáltal inspirálva értekezésem továbbgondolására. Logikai szempont szerint haladva, először az előbbi felvetésekre szeretnék válaszolni!

Úgy gondolom, semmiképpen sem szégyen a többek között általam is recenzeált nagyszerű *Szerb Antal*-monográfia szerzőjétől bírálatot elfogadni. Annyiban feltétlenül egyetértek Havasréti Józseffal, hogy a két világháború közötti évtizedek kulturális diskurzusában közkeletű nemzedék-fogalmaknak jócskán voltak ideologikus vonatkozásai és tétjei. Ugyanakkor azt is érdemes figyelembe venni, hogy az útirajz műfaja a XX. századi magyar irodalomban jellemzően a Kodolányi János és Fejtő Ferenc születése, azaz 1899 és 1909 közötti években született írók munkásságában töltött be meghatározó szerepet. Így disszertációs dolgozatomban ez a nemzedéki metszet véleményem szerint az értelmezés szükséges és szinte kézenfekvően adódó keretét jelöli ki. E szövegek létrejöttének pusztán lehetősége, illetve narratív sajátosságaik és az egyes írói életműveken belül betöltött fontos

szerepük összefügg a szerzők nemzedéki helyzete által formált közös élményekkel, társadalmi-politikai körülményekkel, amit az általam vizsgált világirodalmi párhuzamok is megerősítenek. Amennyiben pusztán a két világháború közötti időszak utazási irodalma képezte volna értekezésem tárgyát, nem kerülhettem volna meg a korszak olyan idősebb útirajz-íróinak tárgyalását sem, mint Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, vagy éppen Nagy Lajos. Az ő utazási elbeszéléseiket azonban általában más narratív formák, más funkciók és az egyes életműveken belül általában jóval periférikusabb szerep jellemzi. Elegendő itt talán csak egy példára utalnom: Kosztolányi rövid, világnézeti és bölcséleti dilemmák helyett sokkal inkább csak villanásnyi impressziókat rögzítő, erősen vizuális hatású úti jegyzeteit eredetileg folyóiratokban illetve novellásköteteiben, más műfajú írások között adta közre. E rövid szövegek összegyűjtése és poszthumusz publikációja *Elsüllyedt Európa* (1940) címmel Illyés Gyula érdeme, ami a műfaj jelentőségének növekedését jelzi az Illyést is magában foglaló fiatalabb írónemzedék szemében. Másrészt az is figyelemre méltó lehet, hogy az Illyést követő évtized szülőiteinél, a *Nyugat*-nemzedékhez hasonlóan, szintén nem tölt be kulcsszerepet a műfaj: Ottlik Géza, Örkény István, Weöres Sándor, Vas István vagy Mándy Iván számára – nyilvánvalóan az 1948 utáni politikai változásoknak is köszönhetően – talán még periférikusabb forma az útirajz, mint Kosztolányi és kortársai számára.

Ami az útirajzok nézőpontjainak ideologikusságát illeti, a vizsgált példák közül én ezt a legerősebben Kodolányi esetében érzékelttem, akinél a világnézeti elfogultság időnként érezhetően az elbeszélői perspektíva beszűkülését eredményezi. Cs. Szabó László munkásságában valóban tetten érhető egy markánsabban ideologizáló időszak, amikor a szerző egyes írásaiban felerősödik egyfajta „hitszónokias” retorika – én azonban ezt inkább a *Hét nap Párizsban* (1935) és a *Doveri átkelés* (1937) utáni évekre tenném, amikor a Magyar Rádiónál, Kozma Miklós közvetlen munkatársaként dolgozott. Kodolányihoz – vagy akár Németh Lászlóhoz – hasonló aránytévesztés azonban úgy gondolom, hogy általában a ’30-as, ’40-es évek fordulóján keletkezett Cs. Szabó-művekben (*Fegyveres Európa* [1939], *Magyar néző* [1939], *Erdélyben* [1940]) is viszonylag ritkán fordul elő.

Másik bírálóm, Kálmán C. György első kérdése a műfaj utóéletére vonatkozik; illetve arra, miért nem éledt újjá a magyar útirajz-kultúra 1989 után, és hogyan alakult a korábbi művek – például a töretlenül kultikus szerepű Márai útirajzainak – befogadása?

Ami a magyar útirajz-irodalom negyvenes évekbeli lezárulását illeti, a válasz – mint az opponens is utal rá – meglehetősen kézenfekvőnek tűnik, mivel az 1948 után berendezkedő államszocialista rendszer mind az utazás, mind pedig a publikáció lehetőségeit drasztikusan

korlátozta; erre magam is kitérek dolgozatom utolsó fejezetében, „*Egy korszak vége*” címmel. Az emlékirodalom formáival és az írói esszével szemben azonban az útirajz a diktatúra enyhülését, sőt a rendszerváltást követő években sem kapta vissza korábbi rangját. Ennek okai engem is élénken foglalkoztatnak, ám – nem lévén a közelmúlt magyar irodalmának kutatója –, leginkább csak hipotéziseket fogalmazhatok meg e kérdéssel kapcsolatban, egy narratopoétikai és egy eszmetörténeti válasz-kísérlet formájában.

Az 1920-as és '30-as évek magyar irodalmi környezetét a realista-naturalista regénytípus, illetve a hazai „nemzeti-irodalmi hivatástudatot” (Poszler György) hagyományosan megszólaltató lírai formák elégtelenné válása jellemezte; ebben a vákuumban hódíthatott tért magának számos olyan „másodrangú”, kötetlen, s épp ezért kísérletezésre is alkalmas prózaforma, mint az esszé, a szociográfia, az irodalmi önéletrajz, a napló vagy az útirajz.⁹ Számomra úgy tűnik, hogy a magyar prózanyelv 1970-es évektől kezdődő megújulása ismét a regény műfajának vezető szerepét állította helyre – olyan fontos előzmények után, mint Szentkuthy Miklós *Prae*-je (1934) vagy Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959) című műve; s háttérben olyan kortárs világirodalmi tendenciákkal, mint a francia új regény (Alain Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute), majd a latin-amerikai mágikus realizmus (Gabriel García Márquez, Julio Cortázar, Jorge Luis Borges) és az irodalmi posztmodernség, melyek együttesen a regénytechnika eszközeinek megújulását eredményezték. A regény új, metaforikus szerkesztési elvet előtérbe helyező, saját elbeszéltségükre is reflektáló, valóság és fikció határait problematizáló változatai a korábbi időszak formai kísérleteit, narratopoétikai újításait is integrálni tudták, amire akár Nádas Pétertől az *Emlékiratok könyve* (1986), akár Esterházy Péter *Termelési regény* (1979), *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) vagy Lengyel Péter *Macskakő* (1988) című műve is példát adhat. E tendencia azóta is töretlennek tűnik, ha a közelmúlt olyan kiemelkedő, a „nagyregény” műfaji kereteit felvállaló, egyszersmind újrafogalmazó műveire gondolunk, mint Esterházy *Harmonia caelestis*-e (2000), vagy Nádas *Párhuzamos történetek* (2005) című alkotása. A napjaink olvasási szokásait követő kiadói szerkesztő, Szegő János közelmúltbeli megállapítása szerint mindezek nyomán „... a regény továbbra is a magyar irodalmi kánon repülőgép-anyahajója, és ennek rendelődnek alá a különböző műfajok, műnemek. [...] Az olvasók a regényekhez ragaszkodnak, a regények világában érzik magukat biztonságban.”¹⁰

⁹ POSZLER György, *Illúzió és értelem: Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához* = P. GY., *Eszmék – Események – Nosztalgia*, Budapest, Magvető, 1989, 341.

¹⁰ SZEGŐ János, *Szűkülő piac mellett is jól teljesít a Magvető – interjú Szegő Jánossal*, riporter SZARKA Károly = <http://librarius.hu/2014/08/20/szukul-piac-de-magveto-jol-teljesit-interju-szego-janossal/> [Letöltés: 2014. augusztus 30.]

„[A] műfajok intézményként léteznek, [...] az olvasók számára mint »elvárási horizontok«, a szerzők számára mint az »írás modelljei« funkcionálnak” – állapítja meg Tzvetan Todorov.¹¹ Az egyes művek hatásához, hozzáférhetőségéhez hasonlóan a műfajok megszólító ereje is időhöz és térhez kötött; az olvasók szokásait pedig általában a kortárs műfaji kódokat némiképp abszolutizáló, a jelenkor elvárásai horizontját a múlt alkotásaira is kivetítő olvasási mód határozza meg. Ezzel függhet össze, hogy amíg a két világháború közötti évtizedek regényirodalmának öröksége ma is előtérben áll és elevenen hat irodalmi tudatunkra, addig a korszak formakísérleteinek jelentős része feledésbe merült. Még az olyan népszerű írók útirajzainak műfaji kontextushoz való rendelése is nehézségekbe ütközik, mint amilyen Márai Sándor. Jellemző lehet e tekintetben Szegedy-Maszák Mihály példája, aki monográfiájában valamiféle vegyes műfajú, sajátos narratív szerkezetű szöveggént jellemzi a *Napnyugati őrvjáratot*. A mai befogadók horizontján így jobb híján az *Egy polgár vallomásai*, a kultikus regények és a *Naplók* csomópontjai köré koncentrálódó hatalmas terjedelmű Márai-életmű periferiáján kapnak helyet ezek a művek.

Ami az írói és befogadói pozíció változásának esztétörténeti háttérét illeti; itt úgy merülhet fel a kérdés, hogy milyen szellemi igényre válaszoltak a ’30-as évek útirajzai, amely 1989 után nem éledt újjá. Ezzel pedig el is érkeztünk opponensem második kérdéséhez: „milyen befogadó közeggel, milyen átalakítandó vagy módosítandó szemlélettel számolnak az útirajzok?”; „Van-e ilyen tekintetben különbség szerzők, generációk, mozgalmak között?”

A magyar írók útirajzainak korabeli háttérét mindenekelőtt a Trianon utáni korszak válságtudata, a Bibó István által néhány év távlatából „eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem”-ként jellemzett problémahalmaz érzékelése, és ezzel összefüggően a magyar társadalmi modernizáció útkeresése jelentette.¹² Ezt az útkeresést jelzi a Cs. Szabó által emlegetett „görcsös tájékozódó szenvedély” a századelőn született utazó írók és olvasóik részéről.¹³ Az útirajzok fő motiválója a fejlettebb társadalmakkal való szembesülés és szembesítés, valamint a kulturális közvetítés igénye. A közvetítendő értékrend, társadalmi modell szinte minden szerzőnél más és más; eszköze, a – Cs. Szabó könyvcímét idézve – „Haza és Nagyvilág” helyzetét összefüggéseiben szemlélő szintetizáló látásmód és a magyar társadalom önismeretének fejlesztése iránti igény azonban minden esetben azonos. „Rácegrezt akartam erősíteni még akkor is, amikor megszerettem Ozorát” – írja Illyés a *Franciaországi változatokban*, gyermekkorára „nagy utazásában” minden későbbi útra

¹¹ Vö. Tzvetan TODOROV, *A műfajok eredete*, ford. P. MÜLLER Péter = *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, szerk. KANYÓ Zoltán, SIKLAKI István, Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, 287.

¹² Vö. BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1986, II, 571-619.

¹³ Cs. SZABÓ László, *Műfaj és nemzedék*, Nyugat, 1936/7, 19.

kelésének metaforáját és mintaadó őstípusát fedezve fel.¹⁴ A korszak jelentős útirajz-írói mind közvetítők, általában többféle értelemben is: liminális társadalmi és szellemi pozíciójuk szinte predesztinálja őket erre a szerepre. Márai és Cs. Szabó szülővárosa és szellemi háterszága egy-egy többnyelvű, többkultúrájú közép-európai város: Kassa és Kolozsvár, melynek emléke életük végéig kíséri – és kísérti – őket. Fejtő Ferenc nagyszüleinek városa Zágráb, horvát és magyar, zsidó és keresztény rokonok körében szerzi meghatározó korai benyomásait; „elvek és nyelvek” különbözősége őt is kultúrák és világnézetek közvetítőjévé formálja: „polgár vagyok és szocialista” – jelenti ki dalmáciai utazása során. Míg Illyés Rácegrespusztáról a Montparnasse-ig jutva, s mindkettőre emlékezve szemléli a világot.

A nyelvi, kulturális, ideológiai szempontból erősen homogenizált, társadalmi mobilitásában korlátozott „neobarokk” ország azonban a ’30-as évektől egyre kevésbé képes szintetizáló látásmódú társadalmi-kulturális közvetítőket felnevelni; fiataljai mind nehezebben találnak utat a Nagyvilághoz. Cs. Szabó már ekkoriban érzékelte a változást a Trianon után szocializálódott fiatalabb nemzedék tagjainak körében, figyelmeztetve őket: *„Valamikor azért voltunk jó magyarok, mert európaibbak voltunk a környező népeknél, ma úgy maradunk magyarok, ha a szomszédokkal legalább is tovább versenyzünk Európáért. Az elitnek tehát rövidebb-hosszabb ideig változatlanul külföldön a helye, máskülönben önismeretünk – határon innen, határon túl – megakad a falusi kiszállásoknál s a táj kutatásnál.”*¹⁵ Az államszocializmus irányított nyilvánosságának évtizedeit követő enyhülés Jacques Rupnik szellemes metaforája szerint elhozta ugyan a „fagyasztószekevény kiolvadását”, a ’40-es évek közepén „befagyott” ideológiai konfliktusok újraéledésének formájában.¹⁶ A két háború közötti utazókat ösztönző, hazai társadalmi élet, politika, kultúra jelenségeit nyelvi-kulturális határokon átívelő összefüggéseikben szemlélő perspektíva iránt azonban úgy tűnik, hogy a rendszerváltás után sem alakult ki kellő fogékonyság a magyar társadalmi nyilvánosságban. Sőt, paradox módon, mintha az idő múlásával inkább tovább csökkenne a szintetizáló látásmód iránti igény.

Claudio Magris megállapítása szerint Közép-Európában *„a történelem ránehezedik a benne élőre, aki képtelen feledni, képtelen ad acta tenni a rég elmúltakat; maga is átélni kényszerül az ősrégi feszültségeket és szenvedélyeket, mintha csak közvetlen részese volna annak a konfliktusterhes elegynek, melyet e kultúra minden egyes képviselője magában*

¹⁴ ILLYÉS Gyula, *Franciaországi változatok* = I. GY., *Szíves kalauz: Útirajzok*, Budapest, Szépirodalmi, 1974, 313.

¹⁵ CS. SZABÓ László, *Búcsú a vándorévektől* = CS. SZ. L., *Kis népek hivatása*, Budapest, TTKF-Kortárs, 2005, 22-23.

¹⁶ Idézi: TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2007, 148.

hord.”¹⁷ A „vándorévek” utazói számára a múlt kényszerűségével szemben – Szabó Zoltánt idézve – „*vádirat, ébresztő és serkentő írás*” volt az útirajz.¹⁸ Bármerre jártak a világban, közvetítők voltak, mert láttak és emlékeztek: Márai emlékeztette magát Kassára; Cs. Szabó Kolozsvárra; Illyés a pusztára. Az ezredfordulón azonban a szülőföld konfliktusterhes elegyével való szembenézés helyett mintha sokkal inkább a kelet-közép-európai történelem terhétől való szabadulás vágya vezetné az utazókat: a „*rajtunk egy nemzet sorsa áll*” helyett a „*Tatár-dúlta földem sohse lát*” gesztusa. Amíg az eljövendő idők e tekintetben nem hoznak változást, addig aligha számíthatunk az útirajz műfajának hazai újjáéledésére.

Köszönöm a megtisztelő figyelmet!

¹⁷ Claudio MAGRIS, *Közép-Európa – egy fogalom igézete*, ford. Mesterházi Miklós = *Közép-európai olvasókönyv*, MÓDOS Péter szerk., Budapest, Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet, 2005, 93.

¹⁸ SZABÓ Zoltán, *Vigasztalásul útnak indulunk...* = NÉMETH László, *Magyarok Romániában: Az útirajz és a vita*, szerk. NAGY Pál, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 248.

VII. Szakmai önéletrajz

1. Tanulmányok, végzettség:

- 2008-2011 Pécsi Tudományegyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- 2000-2011. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs.
 - Magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész (2008).
Szakdolgozat címe: *Keresztül-kasul az önélet-írás terén. A Babits-életmű és önéletrajzi tere(i).*
 - Politológus (2011).
Szakdolgozat címe: *Balközép változatok. Politikai kultúra és pártképződés Nagy-Britanniában és Németországban.*

2. Nyelvtudás:

- Angol (középfokú, „C” típusú).
- Német (alapfokú, „C” típusú).

3. Szakmai gyakorlat:

- 2008-2011. Pécsi Tudományegyetem BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, óraadó. Oktatott tárgyak:
 - Vallomásos próza a magyar „ezüstkorban”;
 - Szellemtörténeti irodalomtudomány Magyarországon;
 - Keresztül-kasul a Babits-életmű terén.

4. Szakmai konferencia részvétel:

- *A fikció élni akar. Élet és szöveg viszonya* Ady Endre Margita *élni akar* című művében XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Humántudományi szekció, Budapest, 2005.

- *Magyar költő kilencszáztizenkilenc után. A magyar irodalomtörténet önszemléletének 20. századi fordulópontjai a Babits-életmű befogadástörténetének perspektívájából*

Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság Doktoriskolák II. Konferenciája. Budapest, 2008. augusztus 22.

- *„Vigasztalásul útnak indulunk...” Határátlépés és kultúraközi közvetítés a két világháború közötti korszak magyar útirajz-irodalmában*

Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság Doktoriskolák III. Konferenciája. Kolozsvár, 2010. augusztus 26-27.

- *„Van-e még álom...?” A közép-európai identitás felbomlása, és poszt-traumatikus újraalkotása az 1930-as évek magyar útirajz-irodalmában*

Törésvonalak. Politikai, szociális és kulturális hasadások a közép-európai társadalmakban. A Kerényi Károly Szakkollégium és a Lengyel Ifjúsági Egyesület konferenciája. Pécs, 2010. szeptember 13-14.

- *A Tegnap árnyékában. Szekfü Gyula Három nemzedéke és a nemzedéki frusztráció retorikája*

Nemzedéki narratívák a nyugati kultúratudományokban. Interdiszciplináris konferencia. Pécs, 2011. május 4-5.

- *Válság és irodalom. Kultúrtörténet és formatörténet összefüggései Márai Sándor útirajzaiban*

Új Paradigmák. Friss gondolatok a humán tudományok fejlődésében. Szombathely, 2011. május 10-11.

- *Közép-Európa utasai. A kulturális átmenet és különbözőség tapasztalatai az 1930-as évek közép-európai témájú magyar útirajzaiban*

Átmenet és különbözőség Közép- és Kelet-Európában. VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Doktorjelöltek Szimpóziuma. Kolozsvár, 2011. augusztus 23.

- *Álom vagy nyomorúság? A közép-európai azonosság kérdései Bibó István nyomán*

A hatalom humanizálása. Bibó István életművének aktualitása. Konferencia Bibó István születésének 100. évfordulója alkalmából (MTA). Budapest, 2011. szeptember 29.

- *Kelet népe nyugaton. Utazási irodalom és kultúrakritika a magyar művelődéstörténetben*

II. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia. Pécs, 2013. május 15-17.

- *Eltűnt kultúrák nyomában. Krizeológia és kulturális relativizmus Márai Sándor Istenek nyomában című útirajzában*

Válság és kultúra. Nemzetközi doktorjelölt konferencia (Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem). Budapest, 2013. augusztus 22-23.

4. Szervezeti tagság:

- Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság (2011 óta).

5. Elismerés:

- A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Doktoranduszok Országos Szövetsége cikkpályázatán a „Valóság” kategóriában elért második helyezés (2013).

VIII. Publikációs jegyzék

Recenziók:

- Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. *Filológia.hu*, 2010/2. 140-146.
http://www.filologia.hu/images/media/filologia_2010-2.pdf
- Angyalosi Gergely – E. Csorba Csilla – Kulcsár Szabó Ernő – Tverdota György (szerk.): Nyugat népe. Tanulmányok a *Nyugatról* és koráról. *Filológia.hu*, 2011/3-4. 151-162.
http://www.filologia.hu/images/media/Filologia_2011-3-4.pdf
- Párbeszéddek és párhuzamos monológok. (Finta Gábor – Horváth Zsuzsanna – Sipos Lajos – Szénási Zoltán [szerk.]: A *Nyugat* párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései) *Jelenkor*, 2013/1. 99-104.
- Egy ízlésforma két önarcképe. (Gál Ágnes – Gál Julianna [szerk.]: Cs. Szabó László és Gál István levelezése 1933-1982) *Jelenkor*, 2014/1. 124-128.

Esszék, tanulmányok:

- Választások és viták Magyarországon. A magyar miniszterelnök-jelölti viták kommunikációs mérlege. *Politika.hu*, 2008/3-4. 109-116.
- Magyar költő ezerkilencszáztizenkilenc után. Kultusz, autográfia, irodalomtörténeti arcadás: fejezetek a Babits-életmű két világháború közötti befogadástörténetéből. In Bene Sándor – Dobos István (szerk.): *A magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája, Budapest, 2008. augusztus 22-24.* Budapest, 2009, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 74-90.
<http://mek.niif.hu/07600/07689/07689.pdf>
- „Aki ma ír, mintha csak tanúságot akarna tenni...” A vallomásos prózaformák átalakulása a két világháború közötti európai és magyar irodalomban. *Filológia.hu*, 2010/1. 15-26.
http://www.filologia.hu/images/media/filologia_2010-1.pdf

- „Vigasztalásul útnak indulunk...” Határátlépés és kultúraközi közvetítés a két világháború közötti korszak magyar útirajz-irodalmában. *Iskolakultúra*, 2011/8-9. 75-80.
- „Van-e még álom...?” A közép-európai identitás felbomlása, és poszt-traumatikus újraalkotása az 1930-as évek magyar útirajz-irodalmában. In Erdős Zoltán – Pálffy Eszter – Zárdai István Zoltán (szerk.): *Törésvonalak. Politikai, szociális és kulturális hasadások a közép-európai társadalmakban a kora újkortól napjainkig*. Pécs, 2011, Pécsi Tudományegyetem BTK Kerényi Károly Szakkollégium – Lengyel Ifjúsági Egyesület, 252-268. <http://www.scribd.com/doc/69714652/Toresvonalak-konferenciakotet>
- A tegnap árnyékában. Az „esszéíró nemzedék” és kontextusa: a korszak európai és magyar nemzedéki retorikája. In Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos (szerk.): *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*. Budapest, 2012, Kijárat Kiadó, 89-109.
- Válság és irodalom. Kultúrtörténet és formatörténet összefüggései Márai Sándor útirajzaiban. *Bár. Társadalomtudományi és művészeti folyóirat*, 2012/2. 57-75.
- Közép-Európa utasai. A műfaji és kulturális átmenet és különbözőség tapasztalatai az 1930-as évek közép-európai témájú magyar útirajzaiban. In Fenyvesi Kristóf (szerk.): *Átmenet és különbözőség. Magyarságtudományok kelet-közép-európai kontextusban. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Doktorjelölt Szimpóziuma. Kolozsvár, 2011*. Budapest, 2012, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 183-196.
- Kelet népe Nyugaton. Nyugati utazók és útirajzok a magyar művelődéstörténetben a korai újkortól 1948-ig. *Valóság*, 2013/6. 95-101.
- „Ex occidente lux...” A nyugati utazás hagyományának újraértelmezése Cs. Szabó László útirajzaiban. *Literatura*, 2014/1. 43-59.

- Kelet népe Nyugaton. Utazási irodalom és kultúrakritika a magyar művelődéstörténetben. In Dr. Szabó István (szerk.): *II. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2013. konferenciakötet*. Pécs, 2014, Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 273-285.

- Népi alternatívák. Modernizációs útkeresés és társadalmi utópizmus a népi írók útirajzaiban. *Literatura*, 2015/1. 72-89.

Szakfordítás:

- Louis O. Mink: Történelmet írni és újraírni. In Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos (szerk.): *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*. Budapest, 2012, Kijárat Kiadó, 111-125. (Kisantal Tamással).

Szerkesztés:

- Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos (szerk.): *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*. Budapest, 2012, Kijárat Kiadó. (264 old.)

[Szakkritika: Szilágyi Zsófia: Generációs szempontok. (Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos [szerk.]: *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*.) *Jelenkor*, 2014/4. 473-477.]

Hivatkozások:

- Szilágyi Zsófia: Generációs szempontok. (Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos [szerk.]: *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*.) *Jelenkor*, 2014/4. 473-477.

- Z. Varga Zoltán: Önéletrajzi tér és talált szöveg: Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei*. *Literatura*, 2014/1. 60-76.

- Z. Varga Zoltán: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*. Budapest, 2014, Balassi Kiadó.